

II.

Csodagyereknek nincs gyermekkora – ezzel kezdtem volt eszmefuttatásomat, bár tudom, a megfogalmazás túlságosan is tetszetős, semhogy gyanússá ne válnék. Különösen íróember esetében. Hiszen a gyermekkori élmények a legmaradandóbbak. – A kor muzsikusi csodagyerekeit országok során cipelték végig a kedves szülők. Földgolyónkról annyi ismeretet szerezhettek, mint a világljáró sportolók manapság: közlekedési eszközök, szálló, „munkahely”: hangversenyterem, illetőleg sportpálya. Azaz semmi, mert mindhárom dolog világszerte egyforma.

Költőnknek legnagyobb, örök élménye minden bizonnyal a nyelv volt, a pompás, a káprázatos. S legbecesebb kincse – számunkra is – az a csodálatos arányérzék, amellyel (bocsánat a *kelmei* hasonlatért) mindmáigjárható utat talált a vad neológia Szkülájája s a vad ortológia Kharüdisze között.

Az ám, de híres ember is volt. S közhely, hogy a hírnév az emberhez fűződő félreértések összessége. Szorgos irodalombúvárok elkészítették a szörszálhasogatásig részletező lajstromot róla is. Még életében kezdték, a kor divatja: a pozitívizmus szerint. (Karinthy mondta: a tudósok a múlt században szétszedték a világot, ideje volna összerakni.) – Költő műve közvagyon; pozitívista fogalmazásban: Csáky szalmája. A tővel-heggyel összehányt adathalmazból ki-ki azt húzgálja elő, amire éppen szüksége van valamely – egyoldalú! – tétel bizonyítására.

Az Akadémia vezető esztétái – mintha csak szívügyük lett volna még egy ecsetvonással erősíteni az akadémizmus sötét árnyalatát – kiizzadtak egy Arany-esz-

tétikát, amelynek szent nevében letörtek minden új irodalmi törekvést, s mellesleg saját vérszegény művészetüket (?) szentesítették. Gondosan kicentizték a költő árnyékát, épp csak akkorára, hogy maguk aláférjenek. – Nyelvi tudását csodálták. Joggal. Most, írás közben átböngésztem egy leíró nyelvtant (egyetemi kurzus) –: példaanyagát úgy háromnegyed-formán Aranyból meríti. Stilisztikai példatárnak is kiváló.

Csak a költő sikkad el.

Nem védelmezem – még azt a látszatot keltené, hogy védelemre szorul.

Egy úgynevezett irodalmártól hallottam a sommás ítéletet: hogy: Arany tulajdonképpen *nem is volt költő*. Emögött az az ósdi szemlélet áll, amely szembeállítja a lírikust az epikussal – mintha bizony egy suba alatt nem férne meg a kettő. Tessék csak figyelmesen elolvasni elbeszélő költeményeit, s akkor még az az állítás is megdől, hogy nem írt szerelmes verseket. Szerelmes? – majdnem érzéki: csak egy példa, ellenőrizhető: miért megy férjhez Rozgonyi Piroska Tar Lőrinchez. Vagy a *Népdal* című verse, 1877-ből.

Különben hát – csakugyan: nem is volt költő Arany. Nem volt bohém, mint Petőfi. Nem volt borissza, mint Petőfi. Nem volt őstehetség, mint Petőfi. Nem volt összeférhetetlen, mint Petőfi.

Színigaz. S az is, hogy Petőfi sosem volt bohém. Petőfit senki sem látta ittasan. Petőfi nem volt őstehetség – udvariasan így fejezik ki azt, hogy tanulatlan –: olyan ember még nem létezett, aki ösztöneinek a segítségével fordított volna Shakespeare-t vagy akár Bérenger-t, az angol, illetőleg francia nyelvtan elemi szabályainak ismerete nélkül. – Az összeférhetetlenségről szóljon maga Petőfi: „... azzal vádolnak némelyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen... Az igaz, hogy a tehetség nélkül vagy fél-tehetséggel előretolakodó embereket nem szeretem, nem szenvedhetem, elgázolom, ha lehet, de a valódi tehetség előtt leboru-

lok és imádom!” – És Illyés: Petőfi „kortársai közt Arany az egyetlen, akitől dicsőségét félthetné, s ő támogatja azt a legjobban, nemcsak irodalmi téren, a magánügyeiben is.”

Miből ismerszik meg a nagy költő? – Túléli azt is, hogy kötelező olvasmány.

Arany is túlélte.

A *Toldit* már 1856-ban olvasták az iskolában, 1879-től szerepelt az állami gimnáziumok tantervében. 1877-ben jelent meg az első részletesebb magyarázat a balladáról (Greguss Ágost tollából), 1882-ben Lehr Albert nyelvi magyarázatai a *Toldi*hoz.

Ez csak néhány adat a kezdetekből. Nem leki-csinylő szándék idéztette; Lehr magyarázatai például kitűnőek. A maguk nemében.

A kommentárok aztán sokasodnak. Minden kor-szakban más- és másként látjuk – mert láthatjuk – a művet.

Hátulütője, hogy sok bába közt elvész a gyerek. Mindenki tudja, miről szól *A walesi bárdok*. De nem mindenki olvasta.

S valahol itt a veszély.

A magyarázatok tömkelegében ha nem sikkad is el, de átlényegül a mű; észrevétlen az átmenet elmélkedés és elmélet, következtetés és dogma, fölismerés és szabály között. Arany János nagy költő volt; de ha ebből arra következtetünk, hogy mindenkinek úgy kell írnia, mint ő írt: megcsúfoljuk, sőt meg is öljük a költészetet. Ha a mű – bölcs Vojtina szerint – a valóság-nak égi: a merev dogma a műnek földhözragadt mása, a mű halála, merénylet a művészet ellen. S még szerencse, ha csupán ártatlan ostobaság, de százszor jaj, ha korlátolt rosszindulat, sunyi önzés, hatalmi örület sugallja, így vált a bibliai szeretet igéje vallásháborúk csatakiáltásává; a krisztusi szegénység, csodálatos módon, püspöki birtokokban öltött testet; a testvériség

deresen hirdettetett, s a pünkösdi tüzes nyelvek Gior-dano Bruno máglyáját lobbantották lánggra. Így vált a Petőfi Társaság (nagyon kevés kivétellel) nyomoronc Petőfi-utánczó, majd a reakciós irodalom fellegvárává (elnöke 1904-től Herczeg Ferenc, 1920-tól Pekár Gyula, s tagja volt pl. Beniczky Lenke, a művészi igénytelenség klasszikusa – Gyulai körömszakadtáig harcolt, nehogy fölvegyék a Kisfaludy Társaságba).

Ámbár megkérdőjelezhetnők az *irodalom* szót: Max Frisch figyelmeztet, hogy az igazi művészet mindig haladó volt.

Messzire kanyarodtunk? – Legtanulságosabbak a legtávolabbi összefüggések. Az Arany halála óta eltelt kilencedfél évtized mennyire megváltoztatta a világ arculatát! Természettudományos és társadalmi forradalmak új értelemmel telítettek seregnyi régi fogalmat. Világháborúk pusztítottak, történelem-előttív alázván az embert. Legyőzött a gravitáció, szűk lakásunkká vált a Föld, s még csak e szűk lakást sem tudtuk berendezni a higiénia elemi követelményei szerint. De már ismerjük a módját.

A csodagyerekség inkább kárral jár, mint haszonnal. Mindenért meg kell dolgozni; jó, ha korán megszokja az ember. Ingyen siker elkényeztet, ellusztít.

Költőnk csodagyerek-múltja bizonyára közrejátszott kollégiumi kudarcában; miután hazatér a színészkedésből, elhatározza, hogy föl hagy a művészettel és „rendes ember” lesz, „mint más”.

A kétség gyakran elővette később, ismert és elismert költő korában is. A túlzott szerénység azonban akaratlanul is a befeléfordulás, az önzés látszatát kelti, mihelyt elnyomja a felelősségtudatot. (A társadalom iránt. A társadalom itt elsősorban mint olvasóközönség jön számításba.) – Az Arany-alkatúaknak ezzel is meg kell küzdeniük. Egymagukban. Közbelépés ha segít: csakis a váratlan, goromba, lehengerlő. A szenvedés

veszélyes: szenvedéllyé fajulhat, s ezer okot s ürügyet talál maga igazolására. Jó lélektani érzéke – vagy csak természete? – sugallatára okosan járt el Gyulai Pál barátságuk éveiben: jött szelesen, fölkaavarta a házat, pletykált, élcelődött, követelődött, erőszakoskodott. – Toldy Ferenc majd mindenik levelében fölhasználja az alkalmat, hogy szelíd-udvariasan ösztökélje tekintetes barátját: „Sóváran nézek *Toldi* második része befektetének elibe. Ne legyen kegyed, édes barátom, mostoha e gyönyörű gyermeke iránt.” – Félannyi sikere sem volt, mint Gyulainak a csipkelődő, szordinótlan szavakkal, baráti zsarolással vagy lekenyerezéssel – hogy, teszem azt, kihegedülje az *Őszikék* egy-egy darabját a Kapcsos Könyvből. (A Kapcsos Könyvet Gyulai ajándékozta volt 1856-ban: kulcsra lehetett zárni, ami ekkor külön is értékessé tette. S a szép tiszta lapok néha valósággal ingerelnek az írásra.) – Arany kiköti: nem fogad el honoráriumot, mire Gyulai szőnyeget vásárol a pénzen, s becsempészi a házba, mondván, hogy „a *Tölgyek alatt* 10 frt, a *Pesti ligetben* 20 frt, *Hidavatás* 20 frt, ez tesz 50 forintot, a szőnyeg 70 frt s így csak 20 frt ledolgozandó, amiért egy hosszabb vagy két rövidebb költeményt” kér. Célját, hogy az immár végleg félrevonult költőt (1878-at írunk) fölrázza, s akár egy kis bosszúság árán, de szóra (= közlésre) bírja, eléri végül. A költő morgolódik: ez is eredmény: „Tessék a luxoriosus szőnyeget becsomagolni s elvitetni.” – Gyulai: „Ami a becsomagolást illeti, én ahhoz nem értek, vizsgálhatom pedig semmi esetre sem fogom...” A „fényűző” szőnyeg – így mondja Arany László – a szalontai múzeumba került; ha az, amelyet ott láttam, igencsak érdemtelenül kapta e jelzőt. Olcsó jutaszőnyeg.²

A fűzfapoéta kifejezést Ceglédi István prédikátor használta leelőször, 1669-ben. Életrevalónak bizonyult a szó is, a fogalom is. A Magyar nyelv értelmező

kéziszótára szerint: fűzfapoéta: „kezdetlegesen verselgető, rossz, silány költő; versfaragó”.

Én mindig is csodáltam a szótárak szerkesztőit, főleg bátorságukért. Mert hát igaznak igaz ez a meghatározás, de közel sem a teljes igazság. Arról pedig, hogy leegyszerűsítés és igazság között mélységes – majdnem azt mondtam: tragikus – különbség van, hosszan elcseveghetnénk, ha most az volna a dolgunk; de nem. (Ha az olvasót fárasztja a sok kitérő, nyugodtan leteheti a könyvet: én ugyanis úgy döntöttem, hogy Arany ürügyén mindent leírok, ami eszembe jut; bízván abban, hogy az jut eszembe, amit akarok.) – Kockázatos vállalkozás egy mondatban határozni meg fogalmakat. Mert ha kezdetleges verselgetőről hallok, nem tudom, mire értsem: Bájlighethy Armand zöngeményeire-e vagy Petőfi hanyag rímeire, Szabó Lőrinc csonttörő jambusaira?

Rossz költő még lehet jó ember. (Hova is jutna a világ, ha csak a jó költők volnának jó emberek! – Móra aforizmája: „A stílus az ember? ugyan! annyi rossz ember volna?”) – A fűzfapoéta sem mindig tetszeleg a sértett zseni pózában. Ismered, olvasó, az örömet, amely eltölt a szépség láttán, s a reflexet: tudtul adni, kikiáltani, megosztani másokkal? Az öröm az emberség kiteljesedése; s van-e ékeőbb bizonyítéka ún. közönségérzetünknek, mint éppen ez a reflex?

Szilágyi István, a kor második számú eszköze Arany térítgetésében, 1842-től 44-ig szalontai rektor, jó verselő, de fűzfapoéta volt. S ő is csodagyerek: huszonegy éves korában Árpádról szóló költeménnyel nyer díjat a Kisfaludy Társaság pályázatán. (A mai csodagyerekek már a tizenévesek – mi lesz itt a jövő században!)

Szilágyi a fűzfapoéták rokonszenves fajtájából való; bizonyára ez tévesztette meg Petőfit is: „Szilágyi Pistával levelezel, ugye? – kérdi Aranytól. – Írd meg neki, hogy eddig is szerettem, de most még jobban szerettem, azt tudva, hogy ő ösztöngött téged az írásra.” S

Petőfi ritkán tévedett; túl rövid ideig élt ahhoz, hogy megengedhesse magának.

A fiatal rektor összebarátkozik a kishódával, ki legjobb úton van a „rendes” élet felé. Családot alapított, s köti az ebet a karóhoz, hogy könyvet kézbe nem vesz, írni meg éppen nem fog. No azért mégiscsak olvas; írni is fog: kénytelen lesz vele.

Volt Petőfinek egy elmélete, amely rá is, a korra – a forradalom előestéjére – is jellemző: hogy ti. igazi tehetség nem kallódik el. „Te – mármint Arany – új példa vagy azon régi állításomra, hogy a világon semmiféle tehetség el nem vesz. Nem olyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket.”

Igaza van: *neki* és *ekkor*. Hiszen ha valaki: hát ő igazán a maga kiapadhatatlan erejéből vált azzá, ami volt és ami ma is. Mert nem számít nyomor, katonáskodás, betegség, koplalás, ha az ember tudja célját. Nem számít semmi és senki: csak egyvalaki, akit olyan tekintélynek tart, hogy szavának, ítéletének eleve és föltétlenül aláveti magát. Amikor úgy érzi, hogy itt a döntő lépés pillanata. A Mestertől függ élet vagy halál, attól, hogy érdemesnek, méltónak, tehetségesnek tartja-e a kis nevenincs senkit. – Magától értetődik, hogy gonddal – de még milyennel! szerelmese iránt lehet megbocsátó a fiatalember, de hogy kezdő költő a befutottnak makulányi hibáját is elnézte volna, erre nem tudok példát –, gonddal választja ki bíróját. Szívszorító, amint a siheder, a vadóc, a nyegle, a pökhendi, az önértékes Petőfi „gyenge munkácskáit” beküldvén az Athenaeumnak, elhaló hangon ajánlja „csekély erejét” a szerkesztő jóindulatába. Ezer szerencse, hogy a kortársak között akadt egy Vörösmarty; mert nem hiszem, hogy bárki mást elfogadott volna bírójául. Szerencse? Ördög tudja. Hiszen Vörösmarty sem véletlenül vált azzá, aki volt s aki, s ezen a szalon visszajutnánk az Ómagyar Mária-siralom ismeretlen *költőjéig*. (Nem sajtóhiba!) Arra még bőven ráérünk – ha más bajunk nem

lesz –, hogy a megtörtént dolgokat összevevük a mögöttük lapuló, meg nem valósult lehetőségekkel. Egyelőre örülhetünk, ha igaz valójában megismerjük azt, ami volt, ami létezett.

S nem véletlen, hogy Arany indulásánál – még ha nem teljes szívvel is – szintén Vörösmarty bábáskodott.

A Petőfiével szemben: Aranyak is megvolt a maga, ugyancsak igaz elképzelése a tehetséges parasztgyerekről, aki a sors viszontagságai – a kedvezőtlen társadalmi viszonyok – közepette nem fejlődhetik ki. Világos után próbálta megrajzolni a töredékben maradt *A falu bolondjában* Kósza Bandit, aztán Bolond Istókot – nagy kár, hogy ez is befejezetlen.

És ne feledkezzünk meg a két költő közötti alkati különbségről se. Igaz, ennek sem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk: Arany, a merengő, a beteges, a túl szerény, két év alatt, 47–48-ban olyan ragyogó s terjedelemben is tekintélyes munkát végzett, mint soha ezután ily rövid időben.

A *Kósza Bandi*, a *Bolond Istók* csonkasága önmagában is Arany tételének az igazolása.

Petőfi idézett sorai 1847-ben keltek, a forradalom felé sodródó események hangulatában. Kortársai közül – kivéve Bemét, s életkor szerinti társai közül Vasvárit és Bálcescut – egyedül ő volt, aki idejében, minden vonatkozásban és mindvégig tudta a tennivalókat. (S ezt sem Kossuthról, sem Szemere Bertalanról nem állíthatjuk.) – Meg is kapta a megrovást a többi kortársától. – A történetírás eleddig személynevekhez fűződött, az erők azonban névtelenek tömegéhez. S hogy a történetírás nemcsak stílushibában marasztható el, dicstelenül bizonyítja Petőfi és Arany negyvennyolcas választási kudarca és a forradalmi (?) kormány osztály- és nemzetiségpolitikájának csődje: sem az elnyomott osztályokkal, sem az elnyomott nemzetiségekkel nem tudta fölismertetni érdekeiket.

József Bem volt az, aki – füttyülve az első magyar felelős minisztérium lassú eszére – idejekorán megígérte a teljes egyenlőséget Erdélyben: a jobbágyság eltörlését, a nemzetiségi kiváltságok megszüntetését. (Csakis így tudott csodákat művelni.) Amivel Petőfi egyetértett, amit követelt, s amire a magyar kormány csak az utolsó utáni pillanatban szánta el magát. Vagy csak akkor jött rá – s ez nagy szegénységi bizonyítvány.

Bem, ez az arisztokrata zseni a maga hazájában előbbre helyezte a nemzeti – egyszóval nemesi – szabadságot a népinél, a jobbágyinál. Emiatt akarták meggyilkolni a lengyel emigránsok Pesten 1848-ban.

Deák Ferenc, a hazának akkor még legifjabb bölcse, fölháborodva nyilatkoztatta ki az országgyűlésen, 1832-ben, hogy mégsem lehet elnézni tétlenül, amint Európa szívében legyilkolnak egy nemzetet. A lengyelt tudniillik, az 1831-i fölkelés megtorlásaként. – Kiderült, hogy de bizony el lehet nézni. Mint ahogy Világos után is el lehetett. (Mindkettőért Paszkevicz herceget illeti a kétes dicsőség.)

A *Bolond Istók* első éneke Világos után pár hónappal született. Vaskos, nyomasztó realizmusa figyelmeztet: a riasztó környezet, a megdöbbenő hűséggel rajzolt figurák világából ember legyen, aki kitör. – Az év első felében Haynau, a másodikban Bach belügyminiszter végzi a hóhérmunkát.

A csodagyermek kora: nagy ellentétek kora is. Mi már csak a tündöklő nevek bővületében látjuk, nemigen van fogalmunk a mélységekről, amelyekből e csúcscsok kiemelkedtek. Elképesztő volt a dilettantizmusnak az az áradata, melyben még a jobbak is harmadrangú írók voltak (Obernyik, Kerényi, Lisznyai, Degré, Barna Ignác). Elképzeltetlen az a klapanciaözön, amellyel a finom divatlapok traktálták (egyébként jobb sorsra nem érdemes) közönségüket. „Az érzemény világa Egy szép tündérliget” (Barna), „A tiszta

szív és hű kebel Szellemrokont mindenha lel” (Kunoss), „Hogy illatos virággal Legyen a kert tele: Szükség, felássa földét A kertész eleve; Hogy érzelemvirágot Teremjen a kebel: Szükség, hogy azt a bánat Átjárja törivel” (Vachot Sándor), „Aztán én mek (!) hozzád, És hintemontom (!) rád A mennyei mannat, A szerelem csókját (Lisznyai), „S mikor borultan a nap már lenyugvék: Óhajtva várom a hajnalt, miként ha Üdvöm kapuját ő nyitja meg újra” (Császár Ferenc).

A kölyök Petőfi is így kezdi: „Válj lángszavakká, titkos erezet, Te, szívem pokla, szívem édene”, s a kamasz Arany: „Gyakorta feltűnt a partok viránya, Volt a küzdő hajósnak céliránya”. – Csak abból lehet kiindulni, ami van – erről nem tehet a költő. De igen arról, hová érkezik.

(Szilágyi István ekkor hírességszámba ment. Szalontáról elkerülve, megfordult Bécsben, Pesten. Végül Máramarosszigetre került: tanár, majd pap volt ott haláláig. Irodalomtörténetben búvárkodott, szerkesztette a helyi lapot, szakfolyóiratokban közölt egy-egy cikket; hosszú élete során – 1819–1897 – jelentőset, eredetit, maradandót nem alkotott.)

Az ellentétek korára jellemző az is, hogy az eddig belterjes irodalomban most nyílik kapu a nagyvilágra. (Pedig az osztrák hatóságok tüzetesen megnézték, kit engednek külföldre. A többi meg a cenzúrára tartozott, s hogy ez milyen balkezes volt, rögtön meglátjuk.) Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai útirajzát szétkapkodják (a cenzúra oly szerencsésen találja letiltani ti. a könyv második kiadását, hogy okvetlenül fölfigyel rá az is, aki esetleg nem tudott róla); s ebben az időszakban számol be nyugat-európai élményeiről Irinyi József (talán ő éri el a legnagyobb sikert) és Szemere Bertalan, a leendő belügyminiszter, aztán, Batthyány után, miniszterelnök.

A magyar életről már nehezebb szólni. Az 1832–36-i országgyűlés idején Helmecezynek csak kivonatos is-

mertetések szabad közölnie a munkálatokról – az angol alsóházi szónoklatokat viszont teljes szövegükben adhatja lapjában, a *Jelenkorban*.

Közhely, hogy a magyar irodalom mindenese a líra; a próza jócskán elmarad mögötte, szavahihetőségben is, témaválasztásban is. A paraszti élet súlyosan realista képét a *Bolond Istók* első énekéből ismerjük; de még *A helység kalapácsa* is hívebben festi, mint, mondjuk, Jókai.

A kollégiumban tanulhatott azért, aki beleszokott a kaszárnyai rendbe (ami a közlegényeket, azaz *baglyokat* – mai szóval a kollégium *gólyáit*) és rendetlenségbe (ami a sarzsikat: a felsősöket) illette; a szintén katonás koplalásba; no meg az, aki a hatalmas előadóteremben, százharminc vásott lurkó társaságában meghallott valamit a professzor magyarázatából – és ha ellátott a tábláig.

Költőnk azonban később: jegyzősége, Szilágyival való barátsága idején tett szert alapos tudásra, mely valóban méltóvá tette az akadémiai polcra (amit a tudós testület működésének kezdeti éveiben nem minden tagról lehetett állítani nyugodt lélekkel).

Most tanulmányozza lelkiismeretesen a görög s latin irodalmat. (Most tanul magyarul Arisztophanész.) Szilágyi tukmál rá egy angol nyelvtant; Aranynak megtetszik a furcsa idióma, a maga lehetetlen – s tán épp emiatt vonzó – kiejtési szabályaival, azaz inkább szabálytalanságaival. Kitűnő mesterektől tanulhat: nemcsak nyelvet s nemcsak versírást, hanem költészetet. Burns, Byron s főként: Shakespeare. Hamlet mindmáig aranyjánosul beszél. Homérosz, Dante, Goethe bizalmas ismerőssé válik. Szalontán is megszerezhető a világirodalmi tájékozottság, de ami a legegyszerűbb s a legtöbb is: a világirodalmi igény. (Lisznyai Kálmán – aki pedig egy időben csodálatosan, ma már érthetetlenül népszerű volt s állítólag a kezdő Petőfinék is pél-

daképe – kimondhatatlanul provinciális Pesten, de az lett volna akár Londonban vagy Párizsban is.)

Szilágyi különben, a mindennapos találkozás, kosztolás, a kollégiumi ismeretség ellenére, évekig csak: Kedves Barátom Uram. (Petőfi mindjárt második levelében bejelenti: „Elhagyom az önözést. Én olyan ember vagyok, hogy amely házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán.”)

A barátomuramság a rektor irodalmi ízlésében is kísért. Mert az mégiscsak túl póriás, hogy „Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén” (*Toldi*, IV), s nem is hagyja említetlen; de Arany visszairja: „Aligha meg nem hagyom; népies költeményben ne legyünk oly nagyon szaloniasak.” – Igaz, ekkor már megkapta volt a szentesítést Petőfitől: „Mikor Toldi alszik s szájából a nyál foly, ezért sokan le fognak téged köpni, de én megcsókollak.”

A kishódárú túlnőtt ösztönző barátjaurán; tudja, mit akar: „Szilágyi volt nálam vagy két hétig” (1847 nyarán) „s... veszekedtünk egy kicsit. Szeretné *népies* költeményeimből a *népies* kifejezéseket kihagyatni.” (Zárójelben: akkor még volt hitele a *népies* szónak – azóta már lejárták; ma inkább *népit* mondunk.)

Arany sem volt próféta Szalontán. (Csak miután elkerült a városból.) Hiába nyert pályadíjat *Az elveszett alkotmány* –: a helybeli „értelmiség” kajánul olvasta a szerző fejére: nem *legjobb* volt, hanem *legkevésbé rossz*.

A jobb megértés kedvéért néhány szó előljáróban.

„Se szeri, se száma azoknak a diákoknak, tanároknak, tudori értekezőknek, ünnepi szónokoknak és vezércikkíróknak, akik szinte már száz éve futtatnak párhuzamokat Petőfi és Arany közt; Aranyról szóló emlékbeszédében még Gyulai Pál is erre a terméketlen elméjatektra fecsérte talentumát.” (Nézzük el neki: elsőként méltatta Petőfi korszakalkotó irodalomtörténeti jelentőségét.) – Továbbá: „Csak az egyetlen Vajda

Jánosnak sikerült a két költő összehasonlításában arra a mindkettőjükre jellemző meghatározásra találnia, hogy Petőfi a teremtő, aki a semmiből teremtett anyagot, ellenben Arany az alkotó, aki a kész anyagból formál idomot és alakot” – írja Hatvany Lajos.

Csakugyan: nincs meddőbb, reménytelenebb foglalatosság, mint két költő összehasonlítását. Homlokegyenest ellentétben a tudományos ekvivalencia fogalmával (melyet mindközönségesen azzal szoktak példázni, hogy nem lehet összeadni két almát s három körtét) –: két költőt, két költői világot, tehát egész, teljes, zárt világot összemérni nem lehet, legalábbis nem szabad. (Másod-harmadrangú költőket meg lehet, de nem érdemes.) Ostoba kérdés, hogy melyik jobb vers: az *Egy gondolat bánt engemet* vagy a *Tetemrehívás*. Attól fogva, hogy mindkettő vers: nincs más értékmérő; mindkettő csak önmagában, saját világának összefüggéseiben határozható meg. Badar és reménytelen vállalkozás azon töprengeni például, hogy Petőfi-e nagyobb költő vagy Arany. Az irodalom nem lóversenypálya, hogy az első, második, harmadik helyezetteket tartsuk számon; akiben megvan a képesség a rajthoz, az már nyertesnek is számít ebben a háládatlan holtversenyben.

Háládatlan? Nem nyelvbtlás. Az irodalom a társadalom lelkiismerete, s a lelkiismeret szavát jobb szereti elhallgattatni az ember. S emiatt néha különösen nehéz dolga akad a lelkiismeretnek. E korban, a 19. század első felében is: Európa-szerte kivirágzik a romantikus nacionalizmus; a múlt század racionalista *általánosember*-típusa meghalt, éledezik a nemzeti öntudat, s első fiatalságában kizárólagos helyet akar elfoglalni: más nemzetek, más tulajdonságok, de még a történelmi igazság rovására is. Berzsenyi (ma már megmosolyogtató) nyelvészeti tanulmányban bizonygatja, hogy a magyar a világ első, legősibb nyelve, belőle származik az összes többi (a latin is, persze); ugyanezt találjuk

a Horvát István-féle romantikus történettudományban. Irodalomban is a régi dicsőség a *módi*: Berzsenyi, Kisfaludy Károly, Vörösmarty zengi ügybuzgón s igen népszerűen. Nem csoda, ha e mámoros korban szentségtörésnek hat egy Széchenyi szava, aki ugyancsak kemény jelzőkkel illeti édes nemzetének elmaradottságát, szellemi tunyaságát, gazdasági ügyefogyottságát. Kellemetlen ember: amilyen a *Feddő énekét* író Apáti Ferenc volt a 16. század elején, vagy Zrínyi, száz évre rá, Magyarországon; s Erdélyben a 17. század végén Bethlen Miklós, korának s hazájának legműveltebb koponyája, aki még véletlenül, fehér asztal melletti derűs társalgás közben sem hallgatta el, ami a szívéen volt; kellemetlen ember, mint Kármán, mint Csokonai. És Arany János is.

Vörösmarty, a régi dicsőséget (nemzeti dicsőséget) zengő Vörösmarty egyengeti Petőfi útját az irodalomba. Azét a Petőfít, aki e nemesi dicsőséget az inszurgensek 1809-i „győri vitézségé”-vel példázza („Mikor emeltek már emlékszobort A sok hős lábna, mely ott úgy futott?”), s nemzeti gög helyett a világszabadságot énekli. – És Horvát István óráit olyan leendő forradalmi demokrata történészjelölt hallgatja, mint Vasvári Pál.

Arany János is kellemetlen ember. Kellemetlenkedéssel is kezdi pályáját: *Az elveszelt alkotmány* keserű szatírájával; kellemetlenkedik a *Nagyidai cigányokban*, gyász és vigalom, valódi vértanúk hörgései és álvértanúk szélhámoskodása közepette rajzolja, magának is fájón, az elmúlt dicsőséges harcoknak azokat a dicstelen alakjait, akik szomorú végre vitték az ügyet; kellemetlenkedik a kiegyezés utáni, jóllakottan kérődző úri világnak, midően nem az elkészült új híd szépségét, kecses arányait, hanem a hídavató öngyilkosok seregét festi lidérces látomásban. (Innen indul, Ady *Ős Kajánján* ível át a sor Juhász Ferenc *Fehér Bárányáig*.)

Ezt, a költői magatartásnak ezt a fejlődésvonalát

volna érdemes fölvezetni, Rogerius mester kesergésétől József Attila *Hazám*-szonettjeiig, a nagy költői művek patikamérlegesen való latolgatása helyett. Petőfi és Arany? Elfecseghetünk, ha kedvünk tartja, rímtechnikájukról, kortársaikra – voltakra és élőkre – gyakorolt hatásukról, hajuk színéről s arról, hogy én, te, ő – melyiküket szeretjük jobban. Ehhez jogunk van, s ami az utolsó kérdést illeti, azt hiszem, kötelességünk is. De azt vitatni, hogy a Föld igazibb bolygó-e vagy a Mars –?

Társadalmi magatartásukat azonban összehasonlíthatjuk. A Petőfiéről már volt szó: tudjuk: forradalmár. Vérbeli, következetes.

Arany nem forradalmár, még csak hevesen politizáló alkat sem, mégis a politikai események szegetik meg vele fogadalmát, hogy írni pedig nem fog. – Az események s a lelkiismerete.

Vázoltam már a szalontai hajdúk s az Arany család nemességkereső kálváriáját. Ennek utolsó stációja a nótárius hivatalos útja Bécsbe, 1843 nyarán. (Eredménytelen.) A hajdúhagyományok megszabta szabadság szemléletről Arany így vall: „Ha én valaha népies eposz írására vetném fejemet: ...festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, ... a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt..., megtanítanám a népet, miképp szeresse a hont, melyért előde vére folyt. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az..., az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejlik. Az a vér szolgavérré sohasem fajulhatott...”

De „szolgává kényszerítettet”. Amint oly ékesen bizonyította a bihari, szatmári zűrzavar (e két megyében volt a leghírhedtebb). Zűrzavaron értendő: hatósági erőszak, jogi hercehurca, álhaladók és valódi maradiak szó- és füttyköspárbajai, egyszóval a rossznak a harca a rosszabbal – lásd *Az elveszett alkotmányt*. (A szatmárbeli ribilliónak szemtanúja Petőfi 1846 őszén; egy sisetgő strófával nyugtázza: „Isten, küldd e helóta népre

Földed legszörnyűbb zsarnokát, Hadd kapjon érdeme díjába' Kezére bilincset, nyakába Jármot, hátára kan-csukát!?)

Arany: „A megyei élet kicsapongásai, melyek 1845 nyarán szemem előtt folytak, némi szatirikus hangulatot gerjesztenek bennem, s megkezdem... írni *Az elvesztett alkotmányt*.

A rossz s a rosszabb küzdelmét említettem: mert a szatíra lúgja az egész nemesi társadalmat marja. Nyilván ez is oka volt Vörösmarty fanyalgásának.

Előbb azonban számoljunk le egyszer s mindenkorra Arany nemességének oly sokat bolygatott kérdésével. Azaz számoljon le maga a költő *Árkádia-féle* c. Versében:

Én is Árkádiában... sz!
Magas hangból kezdettem –
Engem sem a gólya költött!
Nagy dolgokra születtem:
Jártam egykor, mint akárki,
Négykézláb,
S vagyok mostan, mint sokan nem,
Ép-kézláb.

A vers 1853-ban íródott.

Hagyott volna édesapám
Gazdaságot kényeként,
Kényeként, szíve szerint – ha teheti.
Megmutatnám ... de hiába!
Ág is húzza a szegényt:
Életében annyifelé
Protestál,

Arany György 1814-től protestált,
azaz pörlötte nemességét.

Hogyha meghal, csak megáld, de
Nem testál.

A költő későbbi megjegyzése szerint:
„Tévesen magyarázták a második

[Erdélyi Magyar Adatbank]

versszakot, mint ha szegény atyám el-
pörölte volna öröklött vagyonát. Amit
öröklött, azt jóformán mind reám-
hagyta és nénémre, most is meg-
van... »Ág is húzza a szegényt« s ami
utána következik, csak általánosság-
ban mondtam.” Valójában nem is
volt öröklött és testálható *vagyona*
Arany Györgynek.

Kutyabőröm nem hiányzott,

De hibás volt dátuma,

Ma is látható a szalontai múzeumban
Arany János és Ferenc nemeslevele,
1634-i kelettel, csakhogy: a császári
kancellária ítéletének értelmében ki
kellett volna mutatni a leszármazást a
nemességszerző ősöktől, ami „az or-
szág oly vidékén, melyet folyvást dúlt
a török-tatár, s ahol anyakönyvnek
akkor híre sem volt: egy lett volna a
lehetetlenséggel.” (Arany László)

Bennem a téns vármegyének

Elveszett egy vótuma:

A szavazati jog nemességhez köt-
tett. 1845-ben a Bihar megyei tisztú-
jításon szó volt arról, hogy a „tisztesb
rendűek” (Arany műszava a nem ne-
mes értelmiségiekre, ún. honoráció-
rokra) is megkapják; követelte az el-
lenzéki nemesség, míg aztán, egyik
fél is, másik is engedvén, az ügyet
közakarattal az országgyűlés döntésé-
re bízták, azaz – olvassuk *Az elveszett
alkotmányban* –: „Állani fog honoráti-
orink szavazatja, *kivévé*n A szavazás
idejét!”

*Ki tudja, ha e szavazat
El nem vész...?
Eh! feledjük, ostobaság
Az egész.*

*Volna a sors édesanyám,
Nem lennék én heverő;*

Szíves figyelembe a *volna* és *lenne*
használatára!

*Kebelemen érzem, érzem,
Mint buzog a tetterő;*

A *nemesi* tudniillik; vö.: „Férfiat éne-
kelek, ki sokat s nagy-messze rikol-
tott, Sőt *tett* is valamit (kártyára ki-
vált)” stb. – így kezdődik *Az elveszett*
alkotmány.

*Nyílna csak tér, – kész bennem az
Akarat –*

Nyílna, magától. Nem ok nélkül húz-
ta alá.

*Nyílna csak... hogy futtatnám az
Agarat!*

*Szenvedéllyel kezdenék nagy
Gazdaságot tartani;
Szőrin lábán... utoljára
Maradna is valami;*

Szőrin birka, lábán barom; már ami el
nem kótyavetyélődött szőren-szálán.

*Megszámlálnám, ami bejő
S meg' kimegy;
Ez aztán a mulatságos
Egyszeregy.*

*Elpipáznék téli este
Kávéházban, névnapon:
Kopasztanám a madarat,*

Ha már meg nem foghatom;

Fosztanám a tollat, tudni-

Illik a...

De amiről szólni sem po...

Litika.

E strófa utolsó négy sorának célzását s művészetét még oly képzett esztéta sem értette meg és el, mint Erdélyi János. (Az effajta játék – enjambement, szólamtörés – túlzott alkalmazása ellen Arany emelt szót legelőszőr, de, amint látjuk, maga is élt vele, s nem is ritkán. Petőfi is, a népköltészet is; az antik verselés pedig egyenesen megköveteli. – Ma már sűrűn használt, igen kifejező, nélkülözhetetlen eszköze a költői mondatannak.) – Erdélyinek írja Arany levélben: „Könnyű észrevenni” – ismétlem: a vers 1853-ban íródott –, „miféle *madár*, miféle *tollfosztás* (a leghálátlanabb dolog) van szóban. Most következik, hogy kimondjam a szót, de *nem merem*, nem tanácsos, mégis valahogy ki akarom nyögni, s így fordítom:

De amiről szólni sem

po...

Litika. –

A nagy többség ezt úgy érti, hogy *nem sült* a vers, ezért szakasztottam meg a szót” (tehát kényszerűségből, művészi muszájból, amit, érthetetlenül, költői szabadságnak, licenciának hívunk) –: „holott én magát az állapotot

[Erdélyi Magyar Adatbank]

festem az előadás által.” (Azaz: a formai botlás a tartalom hívebb kifejezését, hangulati aláfestését szolgálja, egyszerűen nem botlás, hanem remekelés.) – S végül: „Csekélység, elismerem” (dehogyan az!), „de azt hittem, hogy némelyek megértene, s hol művészileg gondoltam alkotni, nem ütnek a körmömre mint tanulatlan fickónak.” – Lesz még szó arról, hogy az ilyen magas fokú tudatosság – példa rá e levél – nem zárja ki a művészi ösztönösséget, természetességet, a művészi hitelt – példa rá e vers.

*Közdologban, ahogy illik,
Vigyázat!*

*Vezetném az ügyeket;
Nem esnék oly összejövés,
Hogy ne vinnék szerepet;
Nem esnék – azt minden ember
Hiheti –
Olyan vásár, sem országos,
Sem heti.*

Már Jósika Miklós próbálja vázolni – 1836-ban – a *hatni* akaró művész két-féle eljárását: „...az erkölcsi hatás... vagy egyenes (direct) vagy fordított (indirect).

Ha a rény (= erény) eleven, igéző színekkel festetik, s annak megkedveltetése által az olvasó követésre buzdíttatik: akkor az erkölcsi hatás egyenes.

Ha egy gonosztevőt állítunk elő, s ennek élet- s világszerű, találó rajzát adhatjuk, s ezáltal a gonosz ellen undorodást idézhetünk elő: akkor a hatás

[Erdélyi Magyar Adatbank]

fordított.” – A dolog, persze, bonyolultabb, s Jósika fogalmazása ellentmondásos, hiszen az „élet- s világszerű”, azaz a belülről való ábrázolás csak igen távoli s finom áttételekkel idézhet elő „undorodást” művészi hitelvesztés nélkül: – Azért idézem itt, mert irodalomelméletünkben talán ő az első, aki figyelmeztet, hogy ne azonosítsuk a művészt a hősével, ami, sajnos, gyakran megtörtént és számos félreértéssel, nemegyszer súlyos következménnyel járt. – „...a műveletlen vagy fölületes” olvasó számára, „ki csak a történet (= cselekmény) folyamával foglalatoskodik, s annak irányával, célzásával, pszichológiájával keveset vagy semmit gondol: ... kétségen kívül a második, azaz fordított erkölcsi hatás hamarább s hihetőbben van elveszve, mint az első, azaz egyenes hatás...”

Pártolnám az irodalmat

Minden új év kezdetén;

A vers január 1-jén íródott!

Egyszer, igaz: hanem elég

Egy sütésből egy lepény.

Kis áldozat a hazaér’

Meg nem árt:

Megszörözném minden évre

A naptárt.

Szóval, oly sokat tehetnék.

Annyi pálya nyitva áll;

Élnék s halnék függetlenül...

Amennyiben rajtam áll.

És nem volnék, ami vagyok,

*Verselő,
Magyarosan: kapa-kasza-
Kerülő.*

Szólamtörés itt is, épp a befejezésben, valamelyes befejezetlenség érzését keltendő: hogy egy kicsit megmozgassa agyunkat, a lustát. – Ha jól emlékszem, Rodin mondta: szobrot nem lehet befejezni, csak abbahagyni.

Végül pedig, azok számára, akik a nemességkérdésben a *Toldi szerelmének*, a végén található utalást tartják perdöntőnek, hadd álljon itt Hatvany Lajos véleménye:

„...annak a Petrovics Istvánnak fia, akinek keze közt elkallódott a kutyabőre, s azé az Arany Györgyé, aki az életét tette rá, hogy a maga nemesi címerét visszaszerezze, ... a két apának fiai, akik mindketten megőriztek valamit az apáik természetéből, előbb a népköltészet s aztán a totális forradalom és a népuralom káprázatában összetalálkoztak. S miután útjaik egyetlen áldott pillanatra keresztezték egymást, Petőfi a halálba vitte magával programját, Arany ellenben a maga származásával járó igaztalanságának problémáiba zökkent vissza. Ezért ment bele ötödször is Toldinak hol elvesztett, hol megnyert udvarképessége körül szövődő bonyodalmakba, mígnem végül, mikor már agg lett, s haja is fehérült, *a zseni jogán állíthatta ki magának a »Zárt sisakon s pajzson kézbe kivont kardú, – Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú« nemesi címerét*” (Kiemelés tőlem, Sz. D.)

„A szalontai kritikától félek. Ahol *János vitézre* elmondják: »az is bolond, aki az ilyet kinyomtatja«, ott *Toldi* nem várhat kedvező fogadtatást. Akarnám, hogy mindenütt olvassák, csak itt ne.”

S hát még *Az elveszett alkotmányt*.

Amely különben nem remekmű.

A Kisfaludy Társaság 1836-ban alakult, Kisfaludy Károly műveinek kiadására, a költő emlékének ápolására. Mi kell egy ilyen társaság alapításához? Lelkes emberek és pénz. Lelkes emberek mindig akadnak, csak pénzük nincs. Honnan szereznek? 600 000 személy jöhet számításba, ennyi ekkortájt a nemesek száma, kik viszont hússzor annyi pórtól kapják pénzüket. A hatszázezerből hatvanról – egytizezred részről – tehető föl, hogy olvasta vagy hallomásból ismeri a költőt; harmincról, hogy talán meg is veszi könyveit, s mondjuk hatról, hogy hajlandó pénzt kidobni az ablakon társaságodira. – A társaság, csodálatos módon, mégis megalakult és életrevalónak bizonyult. Még arra is telt, hogy pályázatokkal serkentse az irodalmat. Legcsodálatosabb, hogy pályázatra remekmű érkezett (a *Toldi*, 46-ban).

1845-ben komikai eposzra hirdettetett „szépműtani feladás”. Az egyik pályamű: „*Az elveszett alkotmány*, azaz Maradvári és Ingadófalvi Ingadi Rák Bendegúznak földön, vízen s föld alatt véghezvitt, álmélkodásra méltó vitézi cselekedetei, nemkülönbén életében és halála után rajta megesett rendkívül való történetei, melyeket az effélékben gyönyörködőknek kedvéért először ugyan versekben szerzett néhai Nemes és Vitézlő Vadonffy Bertalan úr.” – Hőskölteményről lévén szó, ékes hexameterekben.

Hárman bírálták a pályaműveket: Erdélyi János, Stettner György és Vörösmarty. Költőnk számára, természetesen, Vörösmarty szava a fontos. (A másik két vélemény dicsérő, majdhogynem lelkendező.)

A fiatal Vörösmartyt, egy esztendővel a Zalán írása előtt, arra kéri Kisfaludy Károly (mint almanachszerkesztő), hogy lehetőleg kerülje az oly parlagi kifejezéseket, mint *juhász* meg *bojtár*. Képzeltethjük a szépirodalom akkori „társadalmi megrendelőinek” ízlését. E

tengervészes éjfürtű és márványkeblű hölgyek – mert javarészt ők tartották el az almanachokat, honleányi színezetet adván unaloműzésüknek – legjobb úton voltak a Molière-ből ismert *kényeskedés* (présziózködés) felé. Kazinczy mester, ha rajta áll, ilyesmivé sikerítette volna a nyelvújítást, csak németes változatban; józanabb hívei idejekorán megneszelték s elfordultak tőle (Kölcsey). Élete végére a nagy öreg majdnem teljesen magára maradt.

Az ám, de a hölgyek „honszerelmes leheletének drága kéjlege” hovatovább erőtlennek bizonyult ahhoz, hogy elnyomja a bundaszagot.

Fokozatosan persze. Előbb párdubőr-kacagányok harcias illata szoktatja a fitos orrocskákat. Hogy ne idegenkedjenek, egy-egy csöpp kloroformul honszerelem és régi dicsőség adagoltatik.

A huszonötödik évét taposó Vörösmarty egy csapásra országos hírre kap a *Zalán futásával*. (Az is igaz ugyan, hogy a kinyomtatásra még száz előfizető sem gyűlt. Kéziratban is lehetett olvasni, ha éppen akarta az ember. S főleg ingyen.) – S íme, szűk két évtized múltán egy még fiatalabb, huszonegy éves suttyó költő lefejtí az eposzról a tisztes veretet, rákovácsolja paraszti hőseire, s a veretről kiderül, hogy horpadt bádog. Vörösmarty nem titkolta, hogy *A helység kalapácsáért* csöppet sem rajong. Egy évvel ezután, 1845 végén hivatalos bírálóként olvassa párductalan Rák Bende viszonyosságait.

„A beküldött komikai költeményben több a szatíra és didaxis, mint a komikum, s a nyelv és a verselés olyanmú, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk... eszmékben gazdagabb s nem költőietlen a Rák Bende című, melyet, mint a többi között legtúrhetőbbet, jutalomra ajánlok.”

A vaskorszakot illetően nem volt igaza – hiszen az Arany-kor (s a Petőfi!) ezután következik. Nincs mit csodálkoznunk rajta. A nevetségesség öl, s e halálból

nincs föltámadás. *A helység kalapácsa* és *Az elveszett alkotmány* után többé nem lehet Zalánt, írni.

Az elveszett alkotmányban fölvonul a kor társadalmi-szellemi-politikai élete. A választási módszerek szomorú hagyománya e poéma keletkezése után még száz esztendeig tartotta magát. (*Az 1869-i választásokra* írott sorokból csap meg az a roppant keserűség, amelyben *Az elveszett alkotmány* is fogant: „Mély ideálként leng vala Ifjú lelkem elébe; Majd vértanúként meghala: *A szent hazának* képe: Ti vagytok-é, kik most szavaztok, Szatócsok és részeg parasztok S megvesztek általa!?”) Nemesek és gubások, nem adózók és csak azért sem adózók, honiipar-pártoló és nem pártoló, grófok álcsatáiban suhognak valódi furkósbotok. – Egyébként úgy gondolom, a poéma pompás, ötletes nyelvezete máig sem kapta meg azt az elismerést, amelyet megszolgált, mégpedig alaposan. A gyanútlan olvasó ugyanis gyanútlanul lép tova a furcsa szófacsaratokon, vagy pedig hajlandó – mint Vörösmarty – a vaskor rovására írni. Pedig nem hiszem, hogy ne volna tudatos mindez. Kezdve azon, hogy a sötétség itt is *barna* (mint a *Toldi*-ban – vagy mint Homérosznál; a *barna* tájnyelven fiatal bikát is jelentett), a szintén tudatos és közel sem öncélú nyelvújítás kori csinálmányokig. Található: *színvegy* és *fénytár* (= mécses), *bájkecsű hölgy* és *kéjteli csók*, *csillvány* és *légár*, de olyan erőteljes, ízes, szemléletes kifejezések is, mint *nyakbötyök* (= ádámsutka, nyilván tájszó), az esetlenül mulatságos *testtöremény* (= fáradság) vagy a *haragos morgalmú gyomor* s a *bordaropogvány*.

Mármost: nem győzöm ismételni, hogy költőnk a lehető legjobb anyanyelvi nevelést kapta, s egészséges ösztöne, arányérzéke sohasem hagyta cserben. A nyervágy-féle szörnyszülöttek tetszettek a germános lelkületű legeslegújítóbaknak, de a sok ezer új szó még idegenül csengett a közbeszédben, s hogy melyik lelt otthonra s melyik vettetett szemétre, azt az idő döntötte el, no meg az a ködös, meghatározhatatlan és követ-

kezetlen valami, amit jobb híján nyelvszokásnak mondanánk. Megegett, hogy a leghajmeresztőbb, legvadabb képzésű szavak polgárjogot nyertek, s a legártatlanabb, szabályos alkotások nem.

Arany, aki egy rövid év múlva már a *Toldival* lép elő, olyan költői nyelvezettel, amelyet mindmáig ért, élvez és csodál az irodalom legszigorúbb ítélőbírója: az egyszerű olvasó – ez az Arany nem hiszem, hogy ne tudatosan játszadozott volna e vaskori képződményekkel.

Azt se feledjük, hogy költőnemzedékeknek – s főként a most tárgyalt korban, amelyben hatalmas társadalmi és nyelvi változások esnek aránylag rövid idő alatt –, költőnemzedékeknek a szókincese is külön világ, más – és másként érzékelik a szavak hangulatát, árnyalatait. Aki fiatalon benne: élt az újítók bátor, sőt, hősi lobogásában, öregen is, a láng csillapodtán is őriz meg hatottságot, sóvárgást fiatalsága iránt, tehát minden iránt, amivel fiatalsága egybekapcsolódott. A következő nemzedék más harcokban nő fel, más emlékeket ápol, szükségszerűen érzéketlen (többé vagy kevésbé) elődeinek meghitt dolgaival. (A táj is megváltozik e korszakban – figyelmeztet Illyés –: a lovagvárak helyén „aranykalással ékes rónaság” tündököl.)

*Az elveszett alkotmány*t illetően: más kérdés, s nem filológiai, hogy Arany csak fél sikert ért el vele. Riedl úgy látja, „mintha *Az elveszett alkotmány* utolsó maradéka volna Arany oly életkorának, melyben mindenekelőtt Vörösmartyt utánozta, míg végre (hogy megszabaduljon ettől az iránytól) *Az elveszett alkotmánnyal* szatirikusan legyőzi.” – Ez a kettősség a buktató: a gyakorlatlan kezdőnél seregnyi felemásságra vezet.

Egyébként kiábrándult, keserű, vigasztalan alkotás. Nem olyan rossz, amilyenné az akadémikus ítéset agyonhallgatta; se nem olyan jó, amilyenné Móricz Zsigmond kiáltotta ki. Móricz ugyanis, a kritikai realista elődök keresésében (Tolnai!), rábukkant *Az elveszett alkotmányra* is, és örömmel fedezte föl s joggal dicsérte

benne a bátor politikai szókimondást, a korabeli élet görbe tükrét, csípős bírálatát. Mint Arany egyetlen politikai költeményét (ez sem igaz ugyan), egyszersmind legjobb költeményének tartotta.

Egy ifjú titán, egy esztendővel ezek után, hírért hallja, hogy valami „népies költői beszély” megnyerte a Kisfaludy Társaság pályadíját, sőt a jutalmat megkészserezték.

Ennek az ifjú titánnak jó barátja egy sincs, jó embe-
re is csak egy-kettő, mert mindenkit elmar magától kétségbeesett igyekezetében, hogy méltó társakra leljen. Tudja, hogy nagy költő (s ennek ellenére csakugyan az). Ő maga sohasem vett részt pályázaton, és eleve visszautasított mindenféle társasági tagságot. Gőgből? Láttuk, hogy pirulni tudott, mint egy hajadon, ha szembedicsérték. Önbizalma, az volt – e nélkül hogyan is vihette volna véghez, amit véghezvitt. S önbizalma kényes volt a finom árnyalatokra: olyanokra például, hogy egyhangúlag választják-e meg vagy sem.

A „népies költői beszély” az ő szakmája: magától értetődik, hogy azonnal elkéri a kéziratot. Elkapja a féltékenység, de csak egy pillanatra: az ismeretlen szerző hatodfél évvel idősebb – nincs baj.

Petőfi kemény bíró volt; ha nem csalódom, csak három ember iránt esett az elfogultság bocsánatos vétkébe (mert a Szilágyi Istvánhoz érzett rokonszenve még nem elfogultság). Kerényi, Szendrey Júlia és Arany. S az emberek iránti elfogultsága műveikre is kiterjedt (vagy fordítva). Kerényi esetében érthetetlenül; Júliában – mert ő is írt, s milyen hercigül! – nagyon is érthetően; Aranyéban okkal és joggal.

„Üdvezlem Önt! Ma olvastam TOLDIT, ma írtam e verset, s még ma el is küldöm... Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század főadata... Írjon magáról,

akármit, mindent, hány éves, nőtlen-e vagy házas, magos-e vagy alacsony...”

„Lelkem Aranyom!... Arany, Petőfi, Tompa, istenkrisztus-ugyse szép triumvirátus... S az érdemdíj? egy falusi papság, egy falusi jegyzőség és egy nagy városi... izé... semmi. – ... Csak királyt ne végy hősödni, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya, másik eb.”

„Te aranyok Aranya! – ... Ami igaz, az természetes, ami természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én esztétikám.”

Aranynak későbbi megjegyzése e levélhez: „A levelezésben itt szünet áll be, mert Petőfi, Szatmárból jöven meglátogatott Szalontán, először, s június 1–10. napjait nálam töltötte. Írt ott néhány verset, engem lerajzolt (rosszul) és a csonka tornyot, melyet meg is verselt... Akkor írta Laci fiának a verset” (irodalmunk legelső s mindmáig legjobb gyermekverse!), „ki akkor három éves volt, s akit igen szeretett, nagyokat ütven fenekére, az ő módja szerint...”

Május 27-én kelt levelében így csábítja Arany látogatásra újdonsült (s egyedüli) „pajtását”: „...nőm... azzal dicsekszik, hogy ha egyszer véletlenül betoppannál, arcképed után megismerne.” – Bátor vállalkozásnak számított ez akkoriban: az „arcképirók” olyan szépfiúvá pingáltak mindenkit, hogy az ember csak győzze ámulattal: csupa dalia élt a múlt század közepén. – A képirók eszményi ábrázolataiból ma már le tudjuk vonni a levonandókat: Petőfinek fönmaradt hiteles – sajnos egyetlen – „ösfényképe”: daguerrotypje nyomán (s Ferenczy Béni szép Petőfi-szobra is mily közel hozta ezt a törékeny alkatú – daliát: mert ez az ellentmondásos egység a hiteles kép); aki csak Barabás Miklós vagy Orlay Petrich Soma munkáit ismeri, méltán megbotránkozik, ha ezt olvassa egy Petőfi-kortárs tollából a költőről, hogy „kicsi, fekete, ragyás és kiéheztet alak”. (A rosszmájúságtól eltekintve valós a kép.)

A csábító levelet Petőfi még meg sem kaphatta: három nap múlva betoppant.

„...Arany nem volt otthon, neje monda, hogy a fás-kertbe kiment, mindjárt hazahívhatja. – Petőfi nyugtalan, tüzes természeténél fogva nem bírta a hazajövetelt bevárni, ... s a cseléddel kiment a fás-kertbe, hol Arany Jánost egy kis diófa ültetésénél találta.

– Mit mívelsz, kedves barátom, valahára csak láthatlak – monda Petőfi.

– Diófát ültetek, kihez van szerencsém? – kérde Arany.” – Szinte látom, amint főlegyenesedik, s rövidlátón hunyorog.

Petőfi „megjelenése... nagy riadalmat keltett a városban. Természetes, hogy a város értelmesebb emberei közül többen is szerettek volna megismerkedni a népszerű költővel. Így Rozvány György ügyvéd is ellátogatott” (Aranyékhoz), „hogy ... Petőfivel beszélgethessen. Aranyt és Petőfit együtt találta, de mikor a házigazda bemutatta őket egymásnak, Petőfi hideg főhajtással a másik szobába menekült. Hasonlóképpen járt vele Ozsváth Ferenc, a sarkadi ref. pap, aki igen nagy tisztelője volt a költőnek... Aranynak kedves, jó ismerőse lévén, bekopogtatott nála és Petőfi után tudakozódott. Arany megint rossz végét sejtve a dolognak, megmondta ugyan, hogy Petőfi a kis kertben sétál, de maga nem ment ki vendégével a nagy jelenetre. Petőfi... gondolkozva járt fel-alá a kertben. Ozsváth meghajtva magát, elmondta, hogy kicsoda. Petőfi ránézett és kurtán viszonzta az üdvözlést s tovább sétálgatott, otthagya az álmélkodó papot.

...Arany úgy iparkodott barátját mentetegetni, hogy pennája után élő ember, sokat dolgozik s nemigen ér rá barátkozni... Mindezt a szalontaiak kevélységnek, illetlenségnek mondogatták s kárörömmel szólták meg érte...

...Balogh János városi szenátor is nagyon szeretett volna Petőfivel megismerkedni. Arany kereken meg-

mondta neki, hogy a dolognak sok hibája van, s alig lehet belőle valami. Ez éppenséggel nem vette el a tanácsos úr kedvét. Elindult Petőfi látására. Petőfi szokása szerint kurtán végzett s el akart menekülni előle. De Balogh János uram sem hagyta magát.

– Eljutok én, uram, a másik szobába is. Nem affajta ember vagyok én, akit könnyűszerrel lerázhat a nyakáról.

– De tulajdonképpen mit is akar tőlem? – fakadt ki Petőfi...

– Semmi egyebet, csak egy pár szót váltani. Ha megtetszünk egymásnak, eltöltjük együtt az időt, ha nem kellenénk egymásnak, abba sem halunk bele.

– Értse meg kend, hogy semmi kedvem a beszélgetésre – rivallt rá Petőfi.

– Hiszen ha én kend, kend is kend – folytató Balogh rendületlenül. – Tudok én ezen a nyelven is.

– Miféle ember ez, János? – fordult Aranyhoz Petőfi nagy méltatlankodással.

– Ez bizony Balogh János szenátor – világosítá fel... Arany. – Különben, ha összeakasztottátok a szekeret, végezzétek el egymás közt. Én köztetek bíró nem leszek!

– No hát akkor értse meg kend, hogy sok földet bejártam, de ilyen szemenszedett (ekkor még = jeles, kiváló) szenátorra, mint kend, sehol sem akadtam, azért hát az Isten éltesse!

Ettől kezdve szívesen maradt társaságában... Együtt hárman... gyertyavilágnál ostoba versek rög-tönzésében vetélkedtek. Arany is elővette kedves adomáit s nagyon jó kedvvel mesélte el...”

S Petőfi mit mond? – „Életem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem, új barátom családi körében. Egyfelől a komoly vidámságú családapa, másfelől a vidám komolyságú családanya, s előttünk a két fecsegő, virgonc gyermek, egy szőke kislány s egy barna kisfiú... ilyen koszorú övezi szívemet, és boldog

[Erdélyi Magyar Adatbank]

vagyok; csak az fáj, hogy a napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mintha ikertestvéreim volnának.”

Ez volt legelső és leggondtalanabb, legvidámabb találkozásuk – s talán még a Petőfi-házaspár első látogatása Aranyéknál ez év (1847) októberében. A következő együttlét 48 májusára esik – Arany rukkan föl Pestre. De ekkor már a forradalmi idők örömeivel-bánataival terhes a világ. – Keveset látják egymást: Pesten még egyszer, aztán Debrecenben (Balogh János szenátor is ott van, s ismét borközi vidám verselgetés esik). Szendrey Júlia fiastul, majd a gyermek maga kap menedéket Szalontán a vihar elől. Arany is bekerül a forgatagba, nemzetőrként megjárja Aradot, Debrecenben minisztériumi hivatalnok; Petőfi Bem segédtszjtje Erdélyben – Világos előtt két héttel esik el.